

## **Powroty tradycji śródziemnomorskiej we współczesnej poezji serbskiej: Jovan Hristić – Ivan V. Lalić – Miodrag Pavlović**

Przedmiotem rozprawy jest analiza porównawcza wybranych utworów poetyckich trzech autorów serbskich debiutujących w latach pięćdziesiątych XX wieku – Jovana Hristicia (1933-2002), Ivana V. Lalicia (1931-1996) i Miodraga Pavlovicia (1928-2014). Jej główną oś stanowi zagadnienie powracającej tradycji śródziemnomorskiej. W twórczości wymienionych poetów powroty tradycji rozumieć można jako proces odkrywania i przyswajania zastanego dziedzictwa literackiego i kulturowego oraz jako podejmowany przez twórców świadomy, programowy namysł nad jego sensem. Refleksja nad tradycją i jej rolą w procesie twórczym stanowiła w literaturze serbskiej wspomnianego okresu jeden z wątków rozważań natury bardziej uniwersalnej, poświęconych celom i zadaniom sztuki oraz roli, jaka przypada artyście. Kwestia konieczności ponownego przemyślenia autonomii literatury pojawiła się w Jugosławii/Serbii po roku 1948 (konflikt KPJ z Kominformem i w konsekwencji uniezależnienie komunistycznej Jugosławii od ZSRR), w czasach odwilży po krótkim okresie dominacji socrealizmu oraz w atmosferze toczącego się na łamach kilku czasopism literackich sporu „modernistów” z „realistami”, czyli zwolenników nowoczesności z tradycjonalistami.

Miodrag Pavlović należał, wraz z Vaskiem Popą (1922-1991), do tej grupy twórców, którzy opierając się na myśli T. S. Eliota uznawali zagadnienie tradycji i ciągłości historycznej za kluczowe dla pisarstwa. Z kolei Ivan V. Lalić i Jovan Hristić to jedni z najważniejszych poetów kontynuujących tę tendencję w kolejnych latach. W konsekwencji założeń przyjętych przez omawianych autorów na gruncie poetyki, jeden z najbardziej charakterystycznych wyróżników ich twórczości stanowią wielopoziomowe nawiązania do europejskiego i rodzimego dziedzictwa kulturowego, przejawiające się zarówno w doborze tematów i motywów, jak i na poziomie stylów, gatunków czy organizacji tekstu (rytm, wersyfikacja). Poeci reinterpretują przywoływane elementy z perspektywy współczesnej, wchodząc z nimi w hermeneutyczny dialog.

Reprezentowane przez omawianych autorów twórcze podejście do zastanego materiału kulturowego wymagało sformułowania odpowiedniej definicji tradycji. Przyjęty przeze mnie zakres tego pojęcia uwzględnia socjologiczną koncepcję Jerzego Szackiego, który wyróżnił przedmiotowe, czynnościowe i podmiotowe rozumienie tradycji. Zgodnie z ustaleniami tego badacza, a także w oparciu o definicję literaturoznawczą, zaproponowaną przez Michała Głowińskiego, za tradycję uznałam wybrane pod kątem aksjologicznym elementy realnej lub konstruowanej przeszłości, które podmioty dziedziczące gotowe są włączać w aktualny system

kultury. Wybraną koncepcję odniosłam do semiotycznego aparatu pojęciowego w wydaniu szkoły tartusko-moskiewskiej, której przedstawiciele opisywali kulturę w kategoriach tworzenia, przechowywania, przekształcania i przekazywania tekstów. Chcąc bliżej określić specyfikę analizowanych przeze mnie utworów, posłużyłam się pojęciem „tekstu w tekście“ J. Łotmana, odnoszącym się do zjawiska generowania sensu w tekście na podstawie „przełączenia się z jednego systemu semiotycznego rozumienia tekstu na inny w jakimś punkcie granicznym“<sup>1</sup>.

Wspomnianym zagadnieniom teoretycznym poświęciłam pierwszą część rozdziału wprowadzającego, zatytułowaną *Tradycja, dziedzictwo, tekst kultury, znak – metodologia i pojęcia*, w której poza rozważaniami na temat rozumienia tradycji znalazło się omówienie stosowanych w pracy pojęć semiotycznych. Drugi podrozdział wprowadzenia dotyczy natomiast problematyki związanej z definicją kultury śródziemnomorskiej. W oparciu o ustalenia F. Braudela, który za najważniejszą cechę kultury śródziemnomorskiej uważał heterogeniczność należących do niej elementów, uznałam ją za sumę dorobku wielu kultur, sąsiadujących ze sobą zarówno w czasie, jak i w przestrzeni. Przyjęte założenia pozwoliły mi zdefiniować tradycję śródziemnomorską na tyle szeroko, by móc uwzględnić wszystkie obszary kulturowe, do których odwołują się Hristić, Lalić i Pavlović. Są to: teksty biblijne, antyk grecki i łaciński, kultura bizantyńska oraz kultury romańskiego średniowiecza i renesansu. Z uwagi na specyfikę badanego materiału literackiego, w obręb tradycji śródziemnomorskiej należało włączyć również dziedzictwo Bizancjum. Uzasadniam to zarówno integralną przynależnością dorobku bizantyńskiego do spuścizny greckiej, jak i pośredniczącą rolą Cesarstwa Wschodniorzymskiego w przekazywaniu helleńskich i chrześcijańskich treści kulturowych ludom *Slavia Orthodoxa*.

Jak piszę w dalszych częściach rozdziału wprowadzającego, dokonywana przez poetów reinterpretacja tradycji motywowana jest z jednej strony koniecznością ustosunkowania się twórcy do zastanego dziedzictwa kulturowego, co wiąże się z krytyką i potrzebą redefinicji rodzimego kanonu literatury, z drugiej zaś stanowi wyraz poszukiwania wartości uniwersalnych w odpowiedzi na kryzys dotyczący człowieka współczesnego. Rozważania na temat drugiego z wymienionych problemów stanowią zasadniczy temat analitycznych rozdziałów rozprawy. Każda z kolejnych części dysertacji, zatytułowanych: *Przejawy kryzysu*, *W obliczu przemijania*, *Poetyckie wędrówki w przestrzeni Śródziemnomorza* i *Wokół problemu transcendencji*, poświęcona jest innemu kręgowi zagadnień związanych z sytuacją egzystencjalną człowieka.

---

<sup>1</sup> J. Łotman, *Tekst w tekście*, s. 335-336

Poszczególne rozdziały podzielone zostały na trzy podrozdziały, z których każdy poświęcony jest utworom jednego z omawianych poetów.

Pierwszy z wymienionych rozdziałów zawiera rozważania poświęcone problematyce kryzysu. Omawianym twórcom wspólne jest przekonanie, że językiem poezji wyrazić można najbardziej fundamentalne, ale i najtrudniejsze ludzkie doświadczenia. W poezji Lalicia sytuację kryzysu egzystencjalnego człowieka współczesności opisują dwa symboliczne motywy: wygnania z raju i apokalipsy. Doświadczenie wojenne przeżyte przez „ja” liryczne w dzieciństwie jest punktem wyjścia dla dominującego w twórczości Lalicia problemu przemijania, którego szczególnym wyrazem jest motyw katastrofy lub upadku, dotykający zarówno świat natury, jak i kultury. Do motywu końca świata lub zmierzchu kultur często nawiązuje także Pavlović. Autor tomu *Mleko iskoni* koncentruje się jednak nie na tragedii jednostki zmagającej się z przemijaniem, a na dezawuowaniu wartości, prowadzącym do zapaści ludzkiego świata. Z kolei w twórczości Hristicia problematyka kryzysu przyjmuje najbardziej zindywidualizowaną formę i dotyczy „ja“ próbującego pogodzić intelektualny i zmysłowy aspekt egzystencji jednostki.

Drugi rozdział analityczny poświęcony jest problematyce czasu i przemijania. W poezji Lalicia szczególną funkcję w tym kontekście pełni postać Orfeusza, uosabiającego poezję i sztukę. Odnosząc się do mitu o tym bohaterze, serbski autor wiele uwagi poświęca motywowi katabazy, za najważniejszą cechę charakterystyczną Orfeusza uznając uzyskany przez niego wgląd w tajemnicę śmierci. Zdaniem Lalicia poezja, przez swój ścisły związek z pamięcią, umożliwia najpełniejsze doświadczenie relacji między przeszłością a teraźniejszością, co staje się źródłem nadziei w obliczu jednostkowej śmiertelności. Figurą analogiczną do Orfeusza w poezji Pavlovicia jest bezimienny Pieśniarz. Jego zadaniem jest wykraczanie poza konkretną sytuację historyczną i jej uwarunkowania oraz kierowanie człowieka ku wartościom uniwersalnym. W ich poszukiwaniu poeta zwraca się ku odległej przeszłości – archaicznym początkom świata i ludzkości. W wierszach Pavlovicia (zgodnie z rozróżnieniem M. Eliadego) nie mamy do czynienia z linearnym czasem świeckim, lecz z czasem świętym, w którym – w nawiązaniu do greckiej lub biblijnej kosmogonii i antropogenezy – uobecniają się wydarzenia mityczne. Z kolei punktem wyjścia refleksji o przemijaniu w poezji Hristicia jest uświadomienie sobie przez podmiot liryczny własnej śmiertelności. Perspektywa nadchodzącej śmierci napełnia go melancholią, którą próbuje pokonać, naśladowując postawę stoicką.

Kolejnym zagadnieniem podejmowanym przez omawianych poetów jest problematyka przemieszczania się w przestrzeni. Stanowi ona temat trzeciego rozdziału analitycznego. W twórczości wszystkich trzech autorów kwestia ta uobecnia się dzięki motywowi wędrówki,

rozumianemu bądź jako sytuacja egzystencjalna „ja“ lirycznego, którą porównać można do niekończącej się podróży, bądź też jako zasada organizująca poszczególne grupy wierszy. Lalić wyraża dynamikę osoby mówiącej, odwołując się do dwóch tekstów kultury – do mitu o Argonautach oraz do opowieści o tułaczce Odyseusza. W poezji Hristicia mityczny król Itaki uosabia bezdomność i samotność wędrowca, ale także jego wolność. Pragnący żyć pełnią życia podmiot liryczny chciałby utożsamić się z Odyseuszem, odbywa jednak tylko podróże wyobrażone, których istotnym elementem jest lektura *Iliady i Odysei*. Cykle poetyckie i tomy wierszy skonstruowane na wzór relacji z podróży odnaleźć można natomiast w poezji Lalicia i Pavlovicia. W twórczości pierwszego autora poetyckie zapiski z podróży mają najczęściej postać wspomnień, uświęcających przywoływane miejsca. Z kolei wędrówki, których zapis odnaleźć można w wierszach Pavlovicia mają raczej charakter powrotu do korzeni – do Grecji, Włoch i na Górę Athos. Podróże te traktować można jako pielgrzymki do miejsc istotnych dla podmiotu lirycznego ze względu na jego tożsamość kulturową, ukształtowaną za pośrednictwem tekstów.

W rozdziale ostatnim omawiam problematykę transcendencji i sfery *sacrum*. W poezji Lalicia i Pavlovicia wspomniana refleksja opiera się na krytycznej lekturze Biblii i polemicznym dialogu z tradycją chrześcijańską. Namysł Lalicia nad transcendencją ma charakter religijny, choć jest nacechowany buntowniczą postawą wobec Boga, wyrażoną szczególnie w tomie *Četiri kanona*, stanowiącym autorską realizację jednego z gatunków bizantyjskiej literatury sakralnej. Pavlović podejmuje dialog z tekstami religijnymi, posługując się ironią i groteską. Eksponując rolę ciała w doświadczeniu sakralnym, poeta odnajduje ścisły związek świętości z przyziemnością. Polemika z tradycją chrześcijańską ma na celu podważenie utrwalonych, spetryfikowanych sposobów myślenia. Poeta dąży w ten sposób do uwolnienia człowieka od ograniczających go form doświadczenia rzeczywistości i obnaża jego kondycję moralną. Z kolei refleksja Hristicia nie jest osadzona w tekstach kultury o charakterze sakralnym. Punktem wyjścia dla namysłu nad transcendencją w poezji tego autora jest przeżycie zmysłowe, które nosi znamiona doświadczenia epifanicznego, a jego przedmiotem jest nieuchwytny fenomen czystego istnienia.

Przeprowadzone analizy wybranych utworów Pavlovicia, Lalicia i Hristicia prowadzą do dwóch głównych wniosków. Po pierwsze fakt przywoływania tekstów kultury przynależących do kręgu śródziemnomorskiego stanowi wyraz głębokiego zakorzenienia poetów w jego bogatej i zróżnicowanej tradycji. Śródziemnomorze jako konglomerat wielu kultur, które nakładają się na siebie w czasie i sąsiadują ze sobą w przestrzeni, określa tożsamość artystyczną omawianych autorów, swobodnie poruszających się po tekstach kultury

różnych miejsc i epok oraz pragnących kultywować i rozwijać to dziedzictwo w ramach własnej twórczości. Po drugie tradycja śródziemnomorska jest w ich poezji uniwersalnym kontekstem i medium doświadczenia współczesności. Poszukiwanie tego kontekstu świadczy o tym, że głównym przedmiotem zainteresowania omawianych poetów jest sytuacja egzystencjalna człowieka, nie tylko w wymiarze dotyczącym doświadczeń konkretnego „ja“, ale także w wymiarze ogólnoludzkim. Powroty tradycji śródziemnomorskiej, czyli świadome odkrywanie dziedzictwa kultur tego kręgu, stanowią tym samym integralną część poetyki omawianych autorów, definiując zarówno sposób wyrażania, twórczo nawiązujący do formy i stylistyki właściwej przywoływanym tekstom, jak i współokreślając tematykę utworów Pavlovicia, Lalicia i Hristicia.